

בעניין חצי שיעור

"שיעורין הלכה למשה מסיני" (סוכה ה"ב). כאשר אסרה התורה אכילת מאכלים מסוימים, נתנה התורה את השיעורים לאיסורים אלה. אכילת נבילה שיעורה – כזית, אכילה ביום הכיפורים – כותבת הגסה. שיעורים אלה נמסרו בדרך של "הלכה למשה מסיני".

גם באיסורים שאינם איסורי אכילה ניתנו שיעורים, כגון: איסור שיעורים של בל יראה ובל ימצא לגבי חמץ בפסח – בכזית, בישול בשבת – שיעורו גרוגרת. וכן כל שיעורי ההוצאה ויתר המלאכות בשבת.

האוכל מאכל שהתורה אסרה את אכילתו נענש, אך אם אכל פחות מן השיעור אינו נענש. האם העובדה שאין נענשים על אכילת פחות משיעור מלמדת שאין איסור מהתורה לאכול חצי שיעור? בדבר זה נחלקו ר' יוחנן וריש לקיש במסכת יומא (עד ע"א): "איתמר חצי שיעור, ר' יוחנן אמר: אסור מן התורה. ריש לקיש אמר: מותר מן התורה". אעפ"י שריש לקיש סובר, שחצי שיעור מותר מן התורה, הוא מודה, שחצי שיעור אסור על כל פנים מדרבנן, כך אומרת הגמ' ביומא (עג ע"ב).

שני נימוקים מביאה הגמ' לדעת ר' יוחנן, הסובר שיש איסור באכילת חצי שיעור: (א) חזי לאיצטרופי, ופירושו: כיוון שאיסור שלם מורכב משני חצאי שיעור, אי"כ גם בחצי שיעור יש איסור, שאם לא כן כיצד ייתכן ששני דברים, שכל אחד מהם בפני עצמו מותר, בהצטרפותם יחד יהפכו לדבר אסור?

(ב) נאמר בויקרא (ז' כג) "כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו". המלה "כל" באה לרבות, שאף חצי שיעור אסור מהתורה.

ריש לקיש דוחה את שתי ההוכחות של ר' יוחנן:

(א) כיוון שהתורה אסרה לאכול מאכלים אסורים, שהרי כתבה: "לא תאכלו כל נבלה", המושג "אכילה" מתייחס רק לאכילת שיעור, ולא לחצי שיעור.

(ב) הדרשה "כל חלב... לא תאכלו", שבאה לרבות חצי שיעור, אינה דרשה גמורה, אלא אסמכתא מדרבנן.

הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות (פי"ד ה"ב) פסק כר' יוחנן: "ושיעור זה עם כל השיעורים הלכה למשה מסיני הם ואסור מן התורה לאכול כל שהוא מדבר אסור, אבל אינו לוקה אלא על כזית".

בשו"ע או"ח (תריב א) נפסק: "האוכל ביום הכיפורים ככותבת הגסה – חייב". ובסעיף ה: "הא דבעינן שיעור היינו לחיוב כרת או חטאת אבל איסורא איכא בכל שהוא", ואומר ה"מגן אברהם", שאיסור מדאורייתא יש בכל שהוא, וכן נפסק ב"משנה ברורה".

מדוע ר' יוחנן, הלומד שחצי שיעור אסור מן התורה מהפסוק "כל חלב", נזקק גם לסברא של חזי לאיצטרופי? על כך עונים תוסי' ביומא (עד ע"א, ד"ה כיוון דחזי לאיצטרופי), שר' יוחנן מביא את הסברא של חזי לאיצטרופי, כדי שלא נאמר שהסברא של "כל חלב" אינה אלא אסמכתא בעלמא. הסברא מובאת אפוא ללמדנו, שהדרשה היא דרשה גמורה מדאורייתא.

משמע מתוסי, שעיקר לימודו של ר' יוחנן הוא מהפסוק "כל חלב", וכך אומרים גם תוסי ישנים שם: "מיהו עיקר טעמא דר' יוחנן דדריש ליה לקמן מקרא דכל חלב". כיוון שעיקר לימודו של ר' יוחנן שחצי שיעור אסור מן התורה, הוא מהפסוק "כל חלב... לא תאכלו", פסוק המדבר באיסור אכילה, יש לברר מהי דעת ר' יוחנן באיסורים אחרים שאינם איסורי אכילה. האם גם שם יסבור, שחצי שיעור אסור מן התורה או ינדה לריש לקיש, הסובר שאין איסורו מן התורה? תוסי בפסחים (כט ע"ב, ד"ה רב אשי) מביאים את דעת ר"י, הסובר, שאיסור כל יראה ובל ימצא, האמור לגבי חמץ בפסח, הוא לאו הניתק לעשה, וא"כ אין לוקים שהרי אין לוקים על לאו הניתק לעשה. במשנה הראשונה במסכת ביצה נחלקו ב"ש וב"ה בשיעורו של איסור כל יראה לגבי חמץ בפסח. לב"ש האיסור הוא בכותבת, ולב"ה בכזית. לשיטת ר"י, הסובר שאיסור כל יראה הוא לאו הניתק לעשה, אם נאמר שלר' יוחנן כל איסורי תורה אסורים מדאורייתא אף בחצי שיעור, א"כ איזו נפקא מינה ישנה במחלוקת בין ב"ה וב"ש, הלא בשיעור שלם אין מלקות אעפ"י שאיסורו מדאורייתא, וכך גם בחצי שיעור? ומכאן נראה, שאף ר' יוחנן מודה, שלא אסרה התורה חצי שיעור אלא באיסורי אכילה. ומובנת המחלוקת בין ב"ש וב"ה: מתי יש איסור דאורייתא ב"בל יראה", האם בכזית או בכותבת, שהרי בפחות משיעור אין איסור דאורייתא. ואכן שו"ת "חכם צבי" (סי' עו) פסק, שחצי שיעור האסור מן התורה הוא דווקא באיסורי אכילה.

דעת המהר"ם חלאוה בפסחים (מד ע"א), וכן מובא בשו"ת "אבני נזר" (או"ח סי' שעו בהגהה) הוא, שדווקא חצי שיעור אסור מהתורה, אבל פחות מכך אינו אסור מדאורייתא. ע"פ דבריו אפשר להסביר את הנפק"מ במחלוקת בין ב"ש ובין ב"ה בנוגע לאיסור כל יראה, אף אם נאמר שהוא ניתק לעשה והנפקא מינה היא בפחות מחצי שיעור, שאז אין האיסור מהתורה, ומחלוקת ב"ש וב"ה היא מהו שיעור האיסור בבל יראה שבפחות מחציו אין איסור דאורייתא. אולם דעת הרדב"י, בפירושו על הרמב"ם (הלכות שבועות פ"ד ה"א) היא, שאף פחות מחצי שיעור אסור מדאורייתא: "וחצי שיעור לאו דווקא אלא הוא הדין דכל שהוא אסור מן התורה".

וכן מבואר ברמב"ם בהלכות מאכלות אסורות (פ"ד ה"ב): "ואסור מן התורה לאכול כל שהוא מדבר אסור, אבל אינו לוקה אלא על כזית". יוצא אפוא שלדעת הרמב"ם והרדב"י יש להוכיח מהמשנה במסכת ביצה כדעת "החכם צבי", שחצי שיעור אסור מן התורה הינו רק באיסורי אכילה.

"שאגת אריה" (סוף סימן פא) סובר, שאיסור כל יראה ובל ימצא הוא איסור יוצא מהכלל, שבו לא חל הכלל שחצי שיעור אסור מהתורה. הוא קובע כך מפני שר' יוחנן, הלומד שחצי שיעור אסור מן התורה, מסתמך על הסברא של "חזי לאיצטרופי", דהיינו שדבר שע"י צירופו לדבר שלם נהפך לאיסור, סימן שגם בהיותו לבד יש בו איסור. אולם כל זה רק כאשר האיסור חל למפרע, כגון אדם שאכל חצי כזית נבילה ואח"כ שוב חצי זית נבילה תוך כדי אכילת פרס, כיוון שהם מצטרפים לשיעור שלם, נמצא שחצי הזית הראשון שאכל, אכל באיסור. אולם באיסור כל יראה ובל ימצא אינו עובר למפרע על חצי השיעור הראשון בשעת מציאת חציו השני של האיסור, אלא מכאן ולהבא, וכיוון שאיסור כל יראה ובל ימצא אינו חל לעולם למפרע, מודה ר' יוחנן שאין באיסור זה איסור תורה כשהוא בפחות משיעור. (בישוב הקושיה מהמשנה במסכת ביצה נאמרו תירוצים נוספים, ועיין בחידושי הי"חם סופר" למסכת ביצה ובצ"ח ועוד).

חצי שיעור במלאכות שבת

בתוספתא (ביצה ד ב) שנינו: "והאורג חוט אחד בין בבגדי קודש ובין בבגדי הדיוט, והכותב אות אחת בין בכתבי הקודש ובין בכתבי הדיוט בשבת חייב חטאת, ביו"ט לוקה את הארבעים דברי ר"א, וחכמים אומרים בין בשבת בין ביו"ט אינו חייב אלא משום שבות". מדברי התוספתא נראה במפורש, שקביעת האיסור של חצי שיעור במלאכות שבת, כאיסור מדאורייתא או מדרבנן תלויה במחלוקת ר' אליעזר וחכמים. זאת משום ששיעור כתיבה בשבת הוא כתיבת שתי אותיות, וכתיבת אות אחת בשבת היא חצי שיעור מלאכה.

מתוספתא זו יש ראייה לדעת "החכם צבי", שחצי שיעור בדברים שאינם איסורי אכילה אינם אסורים מדאורייתא, אלא רק מדרבנן, שנראה לפסוק כחכמים נגד ר' אליעזר. כמו כן מהתוספתא מוכח, שגם אם חצי שיעור באיסורי שבת אינו אסור מהתורה, על כל פנים אסור הוא בוודאי מדרבנן. וכך מפורש גם במסכת שבת (עד ע"א), כשהגמ' תמחה, וכי מותר לאפות פחות מכשיעור. רש"י (שבת עד ע"א) מסביר את דברי הגמרא "וכי מותר לאפות פחות מכשיעור?" שהאיסור הוא איסור דאורייתא כדעת ר' יוחנן הסובר שחצי שיעור אסור מהתורה. וקשה על רש"י מדוע פסק בניגוד לתוספתא. אולם נראה שהדבר שנוי במחלוקת בין התוספתא לספרא בפרשת אחרי מות. וכך לשון הספרא: "ומנין שלא יכתבו אות ושלא יארוג חוט אחד ושלא יעשה בית אחד בנפה ובכברה? תלמוד לומר מלאכה, וכל מלאכה ריבה...". מהספרא משמע, שישנו ריבוי מיוחד לגבי מלאכות שבת. כל מלאכה, אף בחצי שיעור, אסור מן התורה באיסורי שבת. איסור זה מקביל לריבוי שבאיסורי אכילה, "כל חלב", המרבה חצי שיעור באיסורי אכילה. וא"כ יש ליישב ולומר, שרש"י, הסובר, שחצי שיעור באיסורי שבת מדאורייתא, פוסק ע"פ הספרא.

ויש להעיר על שיטת "הערוך", הסובר, שפסיק רישא דלא ניחא ליה מותר אף לכתחילה. בשבת (ק"ג ע"א) למדנו: "ת"ר, התולש עולשין והמזרד זרדים. אם לאכילה כגרוגרת, אם לבהמה במלא פי גדי, אם להיסק כדי לבשל ביצה קלה, אם ליפות את הקרקע כל שהוא". פירוש: האוסף זרדים בשבת, השיעור שבו מתחייב האדם מדאורייתא תלוי במטרה שלשמה הוא אוסף את הזרדים. אם הוא אוספם במטרה לאכלם (בעודם קטנים הם ראויים לאכילה – רש"י), הוא יתחייב רק אם אסף כמות בשיעור גרוגרת, ואת לבהמה, הוא יתחייב בשיעור של מלא פי גדי, ואם מטרתו היא לייפות את הקרקע, הוא יתחייב בשיעור כל שהוא. ומקשה הגמ': "אטו כולו לא ליפות את הקרקע נינהו?" הרי גם האוסף את הזרדים למטרת אכילה או למטרה אחרת מייפה את הקרקע, ובייפוי הקרקע חייבים בשיעור כלשהו, וא"כ כבר בתחילת המלאכה הוא מתחייב מדאורייתא, ומדוע נכתבו בשיעורים גדולים יותר של גרוגרת ומלא פי גדי? מתרצת הגמ': "לא צריכא דקעביד בארעא דחבריה". פירוש: אמנם הקרקע מתייפית כאשר מטרתו היא לאסוף את הזרדים לאכילה, אבל כיוון שאין כוונתו ליפות את הקרקע, וגם אין הוא נהנה מן הייפוי של קרקע חברה, אינו חייב בשיעור הנוגע לייפוי הקרקע, אלא בשיעור גדול יותר. דבר זה מוגדר כ"פסיק רישא דלא ניחא ליה".

וכותב "הערוך", בערך סבר, בנוגע לשאלה האם מותר להדק בשבת פקק העשוי מבד הסותם חור בחבית, שהרי ע"י הידוקו בשבת נגרמת סחיטת היין הספוג בבד, וסחיטה זו אין המהדק רוצה בה, ואינו נהנה ממנה, אבל היא תוצאה הכרחית מהידוק הפקק: "אבל בנקב מן הצד כמו שיש לחביות שלנו לא אסרו ביומא טבא לאבד היין, ואפילו אם

יסחוט, כיוון שילך לאיבוד לא ניחא ליה, ובערך פסיק מפורש לעניין דבר שאין מתכוון, בגמ' דעביד בארעא דלאו דידיה דכיוון דלא מטיב ליה הנאה שרוי."

דעת "הערוך" היא, שכיוון שהיין הנסחט מהפקק הולך לאיבוד, ואין המהדק רוצה בסחיטה זו, מותר הדבר לכתחילה, דהיינו: פסיק רישא דלא ניחא ליה מותר לכתחילה, ומוכיח זאת מגמרתנו, שאם איסוף הזרדים נעשה בקרקע חברו פחות מהשיעור המחייב, מותר לכתחילה לעשות כן. גם מן התוספות בשבת (קג ע"א, ד"ה לא צריכא) משמע, שדעת "הערוך" היא שמותר לאסוף לכתחילה זרדים מקרקע חברו לצורך אכילה, פחות משיעור אכילה. תוס' חולקים על "הערוך" וסוברים, שפסיק רישא דלא ניחא ליה, לכתחילה אסור, ואין ראייה מגמרתנו, שבה נאמר שהאוסף זרדים בקרקע חברו אינו חייב בשיעור כל שהוא, אבל אין הגמ' מתירה לעשות כן לכתחילה. מתוך דברים אלו משמע, ש"הערוך" הבין, שהגמ' סוברת שמותר לכתחילה לאסוף זרדים פחות משיעור מקרקע חברו.

על שיטת "הערוך" קשה: גם אם פסיק רישא דלא ניחא ליה מותר לכתחילה, הרי כאשר האדם מזרד זרדים למטרת אכילה פחות מהשיעור המחייב, שהוא גרוגרת, הרי הוא עושה מלאכה בכמות של חצי שיעור, וכיצד מתיר זאת "הערוך" לכתחילה, הרי חצי שיעור אסור בשבת לפחות מדרבנן!! וכך מוכח מהגמ' במסכת שבת (עד ע"א) אתמהא: וכי מותר לאפות פחות מכשיעור? וכן מוכח מהתוספתא (ביצה ד ב), שהעושה חצי שיעור בשבת, כגון הכותב אות אחת, אסור על כל פנים מדרבנן, וצ"ע.

